

Havängs Museiförening, 2006

HAVÄNGSVANDRING

Söndagen den 6 augusti

RAVLUNDAHEDEN –från forntid till nutid.

Nils Malmer, professor i växtekologi och sakkunning i Havängsrådet, tar oss med på en ca 2 timmars guidad tur i ett stycke omistlig natur.

Samling senast kl 10.00 vid nya marketenteriet i Dammåkra.

Bil behövs för förflyttning över fältet.

Välkomna!

Havängsvandring

"Ravlundaheden – från forntid till nutid" var den publikdragande titeln på årets Havängsvandring. Nils Malmer, professor i växtekologi och sakkunnig i Havängsrådet guidade runt och berättade om hedens utveckling under århundradena.

Intresset för vandringarna ökar ständigt, vilket vi tycker är ett gott betyg åt programmen. I år var deltagarantalet "all time high" med drygt hundratalet intresserade åhörare som mötte upp den 6 augusti. Eftersom vi rörde oss över stora områden fick vi förflytta oss med bil och karavanen var lång. Med disciplinen på topp fungerade arrange-manget utmärkt.

Heden började ta sin form redan vid inlandsisens avsmältning för mer än fjortontusen år sedan. Invandringen av t.ex. hassel, klibbal, ek och ask ett par tusen år senare bildade snabbt stora skogar. Boken kom först för ca 3000 år sedan.

Det som påverkat hedens utseende allra mest är människans aktiviteter och de betade markerna med få träd blev snart dominerande. Den allt aktivare skogskötseln och den starkt ökade exploateringen av de öppna markerna under 1800-talet har förmodligen inneburit den största förändringen av Ravlundahedens landskap sedan järnåldern.

Nils Malmers beskrivning av Ravlunda-hedens utveckling i sin helhet, finns utlagd på vår hemsida.

Major Gert-Åke Larsson från P7, deltog också i vandringen och informerade om militärens användning och skötsel. Det råder ingen tvekan om att man är mycket engagerade i att på bästa sätt skydda och bevara områdets särprägel.

Ravlundafältet i forntid och nutid.

Exposé vid exkursion 06-08-06 utarbetad av Nils Malmer, Lund

Topografi och geologi

-Man kan säga att Ravlunda skjutfälts historia börjar med inlandsisens avsmältning. Då formades i stora drag fältets utseende och topografi. Därmed gavs också förutsättningarna för växtligheten och djurlivet på fältet liksom för människans och samhällets utnyttjande av fältet för bosättning, odling och nu senast militär övningsverksamhet och friluftsliv.

När inlandsisen för c.14000 år sedan drog sig tillbaka lämnade den efter sig den steniga morän som vi står på och som finns överallt i de inre och högre delarna av fältet liksom här och var längs Verkeån. Vattenmassorna från den smältande isen i norr förde också med sig stora mängder sand som avlagrats på de lägre liggande delarna. Eftersom den kom från Kristianstadsområdet med sina kalkberggrund är sanden på många ställen förhållandevis kalkrik eller i varje fall har varit.

Strandkanten har inte legat där den nu ligger mer än den senaste 4000 åren. Omedelbart efter isavsmältningen låg Östersjöns vattenyta under över den nuvarande för att sedan snabbt sjunka ned till närmare 25-30 m under den nuvarande ytan och förblev där under en period om c. 6000 år. Landskapet här måste då ha tett sig mycket annorlunda med en strandkant kilometervis bort. Både torvavlagringar och tallstubbar finns ju på botten i havet här utanför. Under en period om c. 2500 år (6500-4000 BP) därefter låg vattenytan istället

ett stycke över den nuvarande men nådde dock knappast upp över strandbrinken och till de nuvarande sandområdenas nivå. Det är alltså bara under de senaste 6000 åren som hav och land har haft ungefär samma relativa nivå som idag. Vi måste också räkna med att havet kan ha eroderat stranden och själva strandlinjen därför successivt förskjutits inåt land. Vidare har åarna, Verkeån, Knäbäcksån och Julebodaån alla sedan isavsmältningen skurit ned sina djupa raviner i sanden.

Vegetationsutveckling

-Om inlandsisen byggde upp själva grunden för landskapet så är det dock vegetationen som ger det dess särskilda karaktär. De första växterna och djuren kom sannolikt rätt snart efter isens avsmältning till Skåne. För Ravlundaområdet kan vi också räkna med att skogar med ett kortare avbrott funnits under 12000 år, först med enbart björk och tall. Efter hand tillkom för c. 9000 år sedan hassel, klibbal och de ädla lövträden (ek, lind, alm ask). Dessa blev också snabbt de dominerade skogbildande trädslagen medan bok och avenbok började bilda skogar först för c. 3000 år sedan.

Här på Ravlundafältet kan man anta att med dagens klimat skulle av de spontant invandrade trädslagen boken dominera på den väldränerade moränmarken i de inre delarna. På sandområdena närmare kusten skulle däremot ek vara det förhärskande trädslaget. I de fuktigare delarna kan man räkna med att al och kanske i de inre delarna även ask borde vara mest framträdande. På så sätt är det alltså egentligen enbart bokskogarna med vitsippor och alkärren som är så att säga "naturliga" här. Resten är ett resultat av skogsägarnas aktiviteter. Och därmed skall jag gå över till vad som i högsta grad har präglat utvecklingen här på Ravlundafältet, nämligen samhällsutvecklingen och olika former av mänskliga aktiviteter.

Samhälle, markutnyttjande och befolkning

-Sannolikt kom de första människorna till Skåne rätt snart efter inlandsisens avsmältning men spåren av dem måste här på Skånes östra kust sökas ute i havet. Det är alltså först från c. 6500 före nutid och framåt som vi kan vänta oss tydliga spår av människans aktivitet här på fältet under jägarstenåldern. Speciellt Verkeåns men också Knäbäcksåns och Julebodaåns åmynningar bör ha erbjudit attraktiva boplatser vid denna tid då hushållningen baserades på fiska, jakt och andra liknande aktiviteter. Speciellt fisket förefaller att ha varit särskilt

viktigt i kusttrakter som denna. Och för Ravlundafältet har det följt långt in i vår tid.

Omkring 5000 år före nutid inträffade ett mycket markant och mycket viktigt skifte i hushållning och samhällsskick i Sydsverige i och med introduktionen av boskapsskötsel och jordbruksodling i hushållningen. Jakt och fiske förblev förvisso viktiga men speciellt införandet av boskapsskötsel kom att så småningom att radikalt förändra vegetationsutvecklingen i landskapet. Den odlade jordbruksarealen var förmodligen inte särskilt stor men boskapens bete öppnade upp stora områden i landskapet och omvandlade så småningom stora arealer av etablerad lövskogen till gräsmark med enstaka träd. Vi måste därför räkna med att större delen Skånes nuvarande slättområden redan tidigt under bronsåldern, c. 3000 år sedan, var mer eller mindre öppna marker med fri sikt.

Och Ravlundafältet har säkerligen inte utgjort ett undantag i denna utveckling. Det finns också åtskilliga fynd från senare delen av stenåldern. Mest markanta är de två dösarna, Havängsdösen och Knäbäcksdösen. De är båda omkring 4500 år gamla och därmed från tiden då jägar- och samlarhushållningen hade börjat kompletteras med jordbruk. Det är min tro att de två dösarna från slutet av stenåldern nog inte låg inne i någon skog utan låg i ett öppet landskap, kanske hedartat, och syntes vitt omkring liksom nu. Men här behöver det kanske inte ha varit bete av boskapen som öppnade sandområdena, i varje fall inte enbart. Samtidigt med att dösarna byggdes var klimatet torrt och varmt vilket kan ha gjort att förutsättningarna för en skogsvegetation på heden kanske saknades, särskilt på den sandiga marken.

De i landskapet synliga tecken av aktiviteter och bebyggelse från järnåldern är tydligt koncentrerade till Verkeåns dalgång. Särskilt i början av järnåldern ser man mångenstädes en liknande utveckling, d v s marginella, sämre marker överges och bebyggelsen koncentreras till områdena med de bästa odlings- och handelsförutsättningarna. Samtidigt finns dock inne i skogen på moränmarkerna enstaka odlingsrösen som kastats upp i samband med åkerbruk. Åldern på sådana odlingsrösen varierar i hög grad. Ofta härrör de sig till röjningar under medeltiden eller senare men de kan också vara från järnåldern.

Den första mera fullständiga beskrivningarna av Ravlundafältet är från 1800-talets första decennier. Däri ingår främst den skånska Rekognoceringskartan och en beskrivning av skogstillståndet baserad på en inventering inför avvecklingen Andrarums bruks rättigheter till skogen innanför den skånska Verkalinjen. Kartan ger en bild av Ravlundafältet som ett skogrikt gräns- och

marginalområde mellan byarna Maglehem och Skepparp. Skoginventeringen tyder på att barrträd saknades och att skogen inte alls var så tät och sluten som den vi ser i våra dagar. Kartan var ju också en militär karta som främst tog hänsyn till vad som krävdes av information för militära behov och då var framkomligheten särskilt viktig. Som öppen mark redovisas främst ett 300-400 m brett bälte längs stranden samt området kring Öståkra norra och längs Knäbäcksån och vidare från Skepparp och ned längs Verkaån. Speciellt längs Knäbäcken framträder också betydande arealer av sankmark. Man kan anta att den permanenta åkern var koncentrerad till byarnas närhet och därmed till moränmarken. Samtida beskrivningar säger också att på sandiga marker bedrevs enbart ett ambulerande åkerbruk där marken kanske odlades enbart vart tionde eller femtonde år för att inte bli för utmärglad. Både skogen och den öppna marken betades förmodligen.

Nästa tillgängliga karta är den första upplagan av den s k Generalstabskartan från c. 1870. Jämfört med kartan från 1810 redovisar den betydligt mer öppen mark och mindre skog, speciellt i den södra delen. Skogen börjar i stort sett först en dryg km från stranden. Det mesta är fortfarande lövskog men på heden norr om Knäbäcksån redovisas ett stort bestånd av barrträd, troligen tall.

På den ekonomiska kartan från 1930 har den öppna marken i söder upp till Knäbäcken ungefär samma utbredning som 1870. Speciellt intressant är att nästan all den öppna marken utom själva stranden redovisas som åker och inte som äng, betesmark eller gräshed. Detta bör ha inneburit ett betydligt starkare utnyttjande av marken jämfört med vad som gällt under tidigare perioder. Norr om Knäbäcken har däremot barrträdsplanteringen utvidgats att omfatta hela området fram till stranden och upp till Julebodaån. Också kring Öståkra finns en hel del barrträd planterade. En samtida skogskarta visar att både tall och gran hade planterats in. Än viktigare är emellertid att skogskubikmassan per hektar hade mångdubbelt sedan 1800-talets början genom ett tätare trädbestånd. Detta är en radikal förändring jämfört med den bild man får av förhållandena omk. 1800 både vad gäller skogen och den öppna marken.

Bebyggelsen var kring 1810 enligt Skånska rekognoceringskartan starkt koncentrerad till fyra punkter, Maglehems och Skepparps då ännu oskiftade byar och fiskelägena Knäbäck och Killehusen, samtliga med ett knappt dussin markerade byggnader. Utöver dessa fanns på fältet bara fem bosättningar: Tegelhusen, Öståkra (norra), Tåbrolyckan och Söndreboa i den inre delen samt Lilla Juleboda vid stranden i norr.

Kartan från 1870 visar att utöver de fem tidigare drygt 30 nya bosättningar hade tillkommit utanför de båda fiskelägena och den då skiftade Skepparps by. De flesta av dess förfaller att finnas kvar ännu enligt 1930 års karta. Uppenbarligen har det varit så att befolkningsökningen under 1800-talet tvingade ett jordlöst proletariat att flytta ut i marginalområden sådana som det nuvarande skjutfältet för att där skaffa sig sin försörjning. Detta är ett exempel på den allmänna utvecklingen under 1800-talet, Den bekräftas också av den byggnadsinventering som utfördes under 1950-talet och som visade att nästan alla byggnaderna hade uppförts under 1800-talet. Hur stor befolkningen på fältet var kan inte uppskattas med dessa uppgifter, men det är talande att det lär ha funnits ett skolhus.

För landskapet på Ravlundafältets innebar den aktivare skogskötselen och den starkt ökade exploatering av den öppna marken under 1800-talet troligen den största förändringen sedan järnåldern. Samtidigt fick nog de flesta av dessa människor i princip sin försörjning på ungefär samma sätt som under förhistorisk tid. Detta innebar fiske och/eller vad de kunde få ut genom hålla betande husdjur och odla det stycke mark som de hade tillgång till. Och det var förvisso inte mycket mätt med dagens mått.

Sedan skjutfältet inrättades, speciellt efter 1953 års utvidgning, har arealen öppen mark ökats väsentligt på bekostnad av skogsarealen, främst genom att stora tallbestånd norr om Knäbäcksån avverkats och återförts till öppen mark. Även på den södra delen har skogskanten förskjutit något västerut. Jag skulle kunna tänka mig att arealen öppen mark inte har varit så stor som idag sedan skogen definitivt invaderade området för c. 9000 år sedan, dock möjligen med undantag för den period då dösarna byggdes och klimatet var som torrast.

Den aktuella situationen

-Ravlundafältet ingår numera i det europeiska Natura 2000-programmet. Detta innebär i princip att pågående markanvändning får fortsätta men med hänsynstagande till naturvårdens intressen och vidmakthållandet av den biologiska mångfalden. Dagens markutnyttjande är givetvis anpassat till de militära övningsbehoven. Genom fôrarbetet och den periodiska omrörningen i markytan från stridsfordonen är den emellertid inte särskilt olik den som pågått inom området sedan dösarna byggdes. Den är därför förenlig inte bara med kraven på ett Natura 2000-område utan också det rörliga friluftslivets behov. Ett naturvårdsanpassat ekonomiskt skogsbruk inom de kvarvarande skogsområdena kan också bidra både till den biologiska mångfalden och det rörliga friluftslivet.

/Nils Malmer

